

ДАНІ ПРО МУКАЧІВСЬКЕ ГОНЧАРСТВО

УДК 7.38.3 (477.87)

Емовка САЛАЇ,

доктор наук, етнограф,
Угорщина

Анотація: У дослідженні розглядається питання розвитку кераміки на північно-східних територіях колишнього Угорського королівства. Зокрема, вперше проаналізовано розвиток цехового виробництва кераміки на території Закарпаття.

Ключові слова: кераміка, цехове виробництво, декорування, поливи, асортимент.

Серед витворів гончарства можна виділити вироби особливого призначення – це ритуальний посуд (гличики, фляги великих розмірів) із сакральною функцією. Отже, переважно ці вироби були призначені для зберігання літургійного вина, а з іншої сторони, слугували всім функціям цехового посуду. У реформатські церкви керамічний посуд потрапив унаслідок того, що синод Дебреценського егерського округу в 1562 році проголосив наступне: «Посуд всілякого роду, чи скляний, чи дерев'яний і золотий, срібний і глиняний, чи мідний і виготовлений з будь-якого металу, дозволяється...»

Керамічний посуд, який на сьогодні є у володінні реформатської спільноти, відноситься до категорії реформаторського церковного мистецтва. З точки зору історії кераміки ці витвори мають важливе інформаційне значення, оскільки, крім особливої декоративної стилістики, гончарі поруч із зазначенням місця використання часто вказували дату, а іноді і місце виготовлення. Такі дані є важливими у вивченні гончарного посуду, на якому переважно завжди відсутні дата виготовлення чи інші позначення, що унеможливає подальші дослідження окремих гончарних центрів.

Одним із перших дослідників керамічного посуду реформатських спільнот був відомий угорський науковець Бейла Токач, у своїх дослідженнях також велику увагу звертала на кераміку одна із найперших етнографів Марія Крес. У попередніх наукових працях нами було представлено групу літургійного посуду з території Угорської низовини і відзначено їхню роль у гончарстві Верхньотисянської долини. [1; 2; 3; 5]

Історичні джерела мукачівського гончарства недостатньо дослідженні, а реставрувати наразі його цілісну картину взагалі немає можливості. Окремі дані свідчать, що гончарське мистецтво у Мукачеві має давнє минуле. Місцевий гончарний цех з датою свого заснування у 1592 році [6, 63] свідчить про відносно раннє утворення серед інших цехів даного ремесла, і згідно з цією датою був створений у кінці першого століття заснування гончарних цехів. Наступне свідчення походить з 1649 року. Саме цього року Жужанна Лорантфі постановила проведення перепису у мукачівській домінії Ракоці. У реєстрах зазначено 9 гончарів, 23 черепичники, 3 цеглярі. [7, 613]

Наступне свідчення бере початок із часів володарювання Софії Баторі. Опис у мукачівському замку 1672 р. згадує 4 гончарів, у той час, як у дворі княгині проживало 6 гончарів. [7, 568]

Із 1673 нам відоме ім'я першого мукачівського гончаря Лерінца Ромочі. У цьому році на сході Верхньої Угорщини із-за діянь кошицького Головного управління поліції відбувся бунт. Під керівництвом Ґашпара Кенде група повстанців напала на Мукачево, де пограбувала священиків і заможніших католицьких прихожан, та після катувань прогнала монахів. Також був скоєний напад на мукачівський замок, однак озброєні люди Софії Баторі розгромили повстанців. У ряди бунтарів вступило багато кріпаків, котрих княгиня позбавила хат. Серед них був і гончар Лерінц Ромоча, будинок котрого знаходився по вулиці Теметев, тож його маєток перейшов у володіння княгині. Владичиця помилувала тих, «хто зі смиренням повернувся та покорив себе». Однак спочатку Лерінц Ромоча не згодився на це, тому його маєток був подарований Ержебет Ерсеньтарто. [7, 73]

Продукція мукачівських гончарів у замку підлягала обліку. В указі 1684 року, виданим Імре Текелі помісним офіцерам, значиться, що «цебра, діжки, кубки, корита, інший дрібний посуд, а також старі, незначні та дрібні глиняні палені каструлі, які знаходяться у володінні замку, нехай терміново будуть у готовності». [7, 383] Вірогідно, що цей посуд був роботою мукачівських гончарів.

Наступні свідчення старші чи не на сторіччя. На мапі Мукачева 1767 року зазначено будинок німецького гончаря.

Так само при описі помістя у 1768 р. згадується про 22 гончарів. Цим підтверджується, що за 200-річну діяльність гончарства його чисельність подвоїлась, водночас в описі згадується, що гончарі отримали від Ракоці привілейовану грамоту. [7, 572]

На початку ХІХ століття гончарі-підмайстри із міста Шарошпатак під час своїх мандрівок часто навідувалися до Мукачева, що підтверджує, що місцеві гончарі були не в абиякій пошані, адже підмайстри мали дозвіл навідувати лише ті місця, де гончарство було розвинене на належному рівні. [6, 64]

У другій половині ХІХ століття гончарське ремесло переживало свій розквіт, адже працювало 33 гончарі, тут ще не відчувається вплив народного мистецтва, в якому почався занепад гончарства. [7, 390]

Під впливом керівних указів місцеві цехи також пережили перетворення у ремісничу кооперацію, в результаті чого у 1877 році було зареєстровано 20 її членів. [7, 390]

У Мукачеві аж до початку ХХ століття не відчувалося зниження попиту на глиняний посуд, адже у 1900 році у місті працювало 57 майстрів. Завдяки такій чисельності мукачівські гончарі відносились до ряду тих 17 гончарних корпорацій історичної Угорщини, в яких працюючих майстрів налічувалося більш ніж 50. [5, 529-530]

У подальшому представимо відомий на сьогодні мукачівський літургійний винний посуд.

У 1808-1809 роках у Потисському Реформатському окрузі був проведений перепис церковного рухомого і нерухомого майна. У реєстрах 38 спільнот зазначено 30 глиняних сулій різних розмірів. На низовині суліями називали посуд великих розмірів із опуклим туловом і вузьким горлом. Реєстр показує, що у час перепису майже кожна спільнота мала у своєму володінні цей глиняний посуд. На жаль, записи майже не містять придатних даних, зазначаючи тільки колір та розмір. Саме тому настільки важливим є єдиний запис, який говорить про особливості глечика та його надпис.

В описі 1808-1809 років у Бадало, що під Береговом, зазначено наступне: «Гладка зелена сулія, близько 12 кварт, інша сулія з різноманітними прикрашеннями 10 і пів кварт з написом у напрямку до дна: «1807. 19. Febr. A Badalai Sz. Ekkla számára tsináltatta Tiszt. Nagy József Úr Beregi Sámuel által Munkátson.» («1807. 19. лют. виготовлено для Еккла з Бадало шан. паном Йожефом Надь за сприянням Шамуела Берегі у Мукачеві»). [1, 18]

Цей запис важливий тим, що хоч у Берегові теж існували гончарі, Надь Йожеф, згідно з надписом, замовив цей літургійний винний глек на користь спільноти у неблизькому Мукачеві. Ймовірно, це підтверджує високу репутацію Мукачева.

Згадка про орнаменти свідчить, що посуд був не фарбованим, а декорації виконувались іншою технікою, можливо, рельєфною або ліпкою. Це припущення підтверджується посудом надьрозвадської спільноти, різьблений надпис якого свідчить про мукачівську продукцію. [8, ін. № 60.16.1] На його основі спробуємо описати характерні властивості мукачівських глеків. Тулуб округлої форми з маленьким дном, вузька шийка, вушко формує висхідну дугу, яку прикрашає опукле плетіння, вушко виходить з-під горла. Декорацію складають виноградні лози, які нахиляються вперед по обидвох боках вушка, між ними вдавлені ямки, вигляд зверху складає шестипелюсткову розету. Надпис у серцевидному обрамленні: «A Ns Nagy Rozvágyi Ek Számára keszítette Ajan: Babanek Pal Pr. 1798» («В подарунок для спільноти Надь Розвадь: Пал Бабанек, 1798»). Зверху декорацію обрамлює рядок із ямок, знизу – горизонтально рифлена випукла смужка. Надпис продовжується в частині ємності під смужкою: «die 31 dik Jan. Munkacson Lako Göntzi János által» («За сприяння Яноша Лако Гентці у Мукачеві 31 го січня»). Вздовж вушка простягається ліпка з подвійним плетінням, яке знизу завершується двома завитками (мал. 1).

Глечик спільноти Маккошяноші був виготовлений 1809 року. Його декорація схожа на попередній опис: з двох боків вушка нахилені вперед квітучі гілки, між ними – букет із виноградних грон та колосків. Орнамент зверху і знизу обрамлений рядом випуклих крапок. Напис: «A Jánosi Ecclesia Számára Tsináltatta Tiszteles Hamar Mihály 1809 24. Martzi Bajusz L. Mes Em által Munkácsón» («Виготовлено для спільноти Яноші за сприяння преподобного Мігая Гамар 1809 24. Бер у Мукачеві Байюс Л. Мес Ем») (мал. 2).

До ряду цих глеків ми включили також два глеки спільноти із Матесалка, виготовлені у 1867 та 1869 роках. Подібно до попередніх, це посудини з вузьким дном, округлим тулубом, на шийці смужка із ямок, вдавлених пальцями. Вздовж вушок проходять випуклі смужки, які донизу закінчуються завитком. [4, 318] (мал. 3-4).

Наступний глечик з 1895 р.у належить спільноті із Надьбейгань. На ньому виявляються вже тільки особливості форми, оскільки декорація змінена. Ймовірно, в угорському гербі, обрамленому вінком, виявляється вплив тогочасних смаків. (мал. 5).

Посуд релігійного призначення дозволяє прослідкувати творіння мукачівських гончарів протягом ста років. Оскільки

у нашому розпорядженні знаходиться тільки літургійний посуд, спробу виявити особливості форми та декорації можна саме за їх допомогою.

На основі дослідження можна зробити висновок, що вже в останні десятиліття XVIII століття було відоме декорування у вигляді виноградної лози, яке на початок XIX століття, тобто за десятиліття, майже не змінилося. Від рельєфних декорацій через півстоліття на посуді із Матесалки залишились тільки пальцями вдавнені смужки на шийці. Водночас цей орнамент теж змінювався на початку XIX століття, про що свідчить рифлена смуга на посуді з Надьрозвадь, ряд крапок на глеку із Маккошяноші, однак посуд із Матесалки містить смужки, виконані вдавненням.

ЛІТЕРАТУРА

1. Szabadi István. Mellyet még az régi atyáink is birtanak. Bereg, Ugocsa és Közép-Szolnok református egyházlátogatási jegyzőkönyvei 1808/1809. – 2001
2. Szalay Emőke. Úrasztali cserépedények az Alföld középső részén. In: Vallási Néprajz X. (Szerk.: Küllös Imola, Budapest). – 1999
3. Szalay Emőke. Adatok a Felső-Tiszavidék fazekasságához. I: Ünnepi kötet Szabó László tiszteletére. (Szerk.: Újváry Zoltán, Debrecen). – 1999
4. Takács Béla. A népi kerámia emlékei a tiszántúli református templomokban. In: A Debreceni Déri Múzeum Évkönyve (Szerk.: Módy György és Durkó Mátyás közreműk. Dankó Imre, Debrecen 1978). – 1977
5. Kresz Mária. Magyar fazekas művészet. – Budapest, 1991
6. Kresz Mária. Agyagművesség. In: Magyar Néprajz III. Kézművesség. (Főszerk.: Domokos Ottó, Budapest). – 1991
7. Lehoczky Tivadar. Bereg vármegye. Budapest-Beregszász, 1996
8. Музей Гайдушаг, інвент. номер: 60.16.1.

MUKACHEVO POTTERY INFORMATION

Emőka SALAI,

Ph.D., ethnographer, Hungary

Annotation. *This study examined the development of ceramics on the north-eastern territories of the former Hungarian kingdom. In particular, the first development of craft production of ceramics in Transcarpathia.*

Keywords: *ceramics, craft production and decoration, watering, choice.*